

III. ORDU KUMANDANLIĞI BÖLGESİNDEKİ ERMENİ OLAYLARI KARŞISINDA TÜRK JANDARMA'SI'NIN FAALİYETLERİ (1914-1918) (*) (Araştırma Makalesi)

Mustafa ÖZYÜREK (**)

Öz

Jandarma Umum Kumandanlığı, halkın can ve mal güvenliğini sağlayarak ülkede huzuru tesis etmek için kurulmuştur. Henüz Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce, 21 Temmuz 1914'te yapılan düzenlemeyle jandarma kuvvetleri sabit ve seyyar olmak üzere iki kısma ayrılmış, böylelikle savaş yıllarında bir yandan ülkedeki iç huzur ve asayiş daha hızlı bir surette sağlanmaya çalışılmış, diğer yandan çeşitli cephelerde görev yaparak ülkenin işgaline karşı yurt savunmasına katkıda bulunulmuştur. Türk Jandarması'nın, cephe gerisindeki halkın can ve mal güvenliğini sağlamak suretiyle ülkedeki asayiş ve sükûnet ortamını muhafaza edebilmek için üstlendiği en kritik görev şüphesiz Ermeni olayları karşısındaki faaliyetleridir. Komiteci Ermenilerin özellikle Doğu Anadolu'da meydana getirdiği karışıklık ve eylemlere ilk müdahale eden Jandarma kuvvetleri olmuş ve yaşanan çarpışmalarda çok sayıda şehit vermiştir. Dönemin tüm olumsuz şartlarına rağmen Türk Jandarması, haberleşme hatlarının güvenliğini sağlanması, köylerdeki arama tarama faaliyetlerinin icra edilmesi, kaçan Ermeni grupların ve asker firarilerinin takibi, yerli halkın can ve mal güvenliğinin sağlanması ve ayrılıkçı hareketlerin önlenmesi gibi cephe gerisinde büyük hizmetlerde bulunmuştur. Bu çalışma Türk Jandarma Teşkilatı'nın, III. Ordu Kumandanlığı'nın sorumluluğunda bulunan vilayetlerde, ayrılıkçı Ermeni hareketleri karşısındaki faaliyetlerini ortaya koymak için hazırlanmış, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde yer alan belgeler

*) Bu çalışma, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi'nde 13-15 Haziran 2019 tarihlerinde düzenlenen "Asayişten Cepheye: Milli Mücadelede Jandarma Sempozyumu"nda sunulan ve tam metni yayınlanmamış bildirinin, yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

**) Dr. Öğretim Üyesi, Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı
(e-posta: mustafa.ozyurek@igdir.edu.tr) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5426-9775>

başta olmak üzere, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi ve diğer temel eserlerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Jandarma, Güvenlik, Asayiş, Terör.

Activities of the Turkish Gendarmerie Against Armenian Events in the III. Army Region

Abstract

Gendarmerie General Command was established to constitute peace in the country by ensuring the life and property security of the people. With the arrangement made on July 21, 1914, just before the start of the First World War, the gendarmerie forces were divided into two parts as fixed and mobile, so that during the war years, it was tried to provide internal peace and security in the country on the one hand, on the other hand, by serving on various fronts on the other hand. Contributed to the defence of the country against the occupation of the country. Undoubtedly, the most critical task of the Turkish Gendarmerie in order to maintain the peace and tranquillity in the country by ensuring the life and property security of the people behind the front is their activities against the Armenian incidents. The Gendarmerie forces were the first to intervene in the confusion and actions caused by the Armenians in the Eastern Anatolia and the martyrdom in the clashes. Despite all the negative conditions of this period, the Turkish Gendarmerie provided great services behind the front, such as ensuring the security of the communication lines, performing search and screening activities in the villages, following the escape of the escaped: Armenian groups and soldiers, ensuring the security of life and property of the locals and preventing separatist movements. This work was carried out by the Turkish Gendarmerie Organization III. It was prepared by using the Military History Documents Journal and other basic works, especially the documents in the Ottoman Archive and the Archives of the Turkish Revolution History Institute, which were prepared to demonstrate their activities against the separatist Armenian movements in the provinces under the responsibility of the Army Command.

Keywords: First World War, Gendarmerie, Security, Order, Terror.

Giriş

Güvenlik, birey ve toplumun arzu edilmeyen bir durum veya saldırılardan, maddi ve yasal önlemlerle korunması demektir. Bu nedenle toplum halinde yaşamının en önemli gereklerinden biridir (Alpar, 2013). Binlerce yıllık devlet geleneği ve yüksek bir kültürüne sahip olan Türkler de ülkede huzur ve asayişini temin etmeye büyük önem vermiş, henüz İslamiyet'in kabulünden önceki dönemlerden itibaren iç güvenliği sağlamaya yönelik birtakım kişi veya oluşumlar vücuda getirmişlerdi. Bengü Taşlarda "yar-gan"

olarak zikredilen ve kağanların emri altında bulunarak emniyet ve asayişini sağlayan bir zabitanın bulunduğu bilinmektedir. Bunlar, Selçuklularda “surta”, Osmanlı Devleti’nde önce “subaşı” daha sonra “zabtiye”, günümüzde jandarmanın faaliyetlerini yerine getiren teşkilatlardı (Açıkmeşe, 1993).

Jandarma kelimesi her ne kadar Fransızca kökenli olsa da, teşkilatın tarihte ortaya çıkışı Fransa’daki teşekkülü ile sınırlı değildir. Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonraki dönemlerde de, özellikle Büyük Selçuklu, Karahanlı, Gazneli, Harezmşah, Anadolu Selçuklu, Memluk ve Anadolu Beylikleri gibi Türk Devletlerinde “Candar” teriminin kullanıldığı bilinmektedir. Koruma hizmetlerini yerine getiren silahlı asker anlamını taşıyan ve en yüksek dereceli memuriyetlerden biri olan Candarlar, sefer sırasında muhafız alayının en önünde yürürlerdi (Alpar, 2013).

Osmanlı Devleti’nde ise Avrupa’dakine benzer bir “Jandarma Teşkilatı”nın kurulması ancak Sultan Abdülmecid Döneminde düşünölmeye başlanmıştı (Jandarma Sedası, BDK HTU 0740, 1336). Bugünkü anlamda Jandarma Teşkilatının meydana getirilmesi, Zaptiye Nezaretı’nin kurulmasıyla başlamış, ilk olarak Rumeli ve Anadolu’da piyade ve süvari zaptiye alayları teşkil edilmişti. 1869’da Bursa, Adana, Konya, Ankara, Aydın, Trabzon, Kastamonu, Hicaz ve Yemen’de birer zaptiye alayı kurulmuştu. Buralarda görev yapan zaptiye askerleri, mülki amirlerin emir ve idaresi altında, görev alanlarındaki halkın huzur ve güvenliğini korumak için önleyici tedbirler almak ve devlet mallarının muhafazası konusunda hükümetin emirlerini yapmakla görevlendirilmişlerdi (Türkmen, 2016).

Merkezi İstanbul’da bulunan “Zabtiye Nezaretı” askeri esaslara göre tesis edilmiş, bu nedenle askeri kanun ve nizamlara tâbi kılınmıştı. Vilayetlerdeki zaptiyelere “Alay Beyleri”, sancaklardaki zaptiyelere “Tabur Ağaları”, kazalardaki zaptiyelere “Yüzbaşılar” adı verilmekte, Nahiyelerde de “Zabıta Memuru” adı altında mülazım veya çavuşlar görev yapmaktaydı (Jandarma Mecmuası, BDK HTU 1122, 1341). Ancak 1870 yılı başlarından sonra ülkedeki siyasi ve iktisadi durumunun daha da kötüye gitmesi iç güvenliğı de etkilemiş ve şehir merkezlerinde bulunan zaptiye kuvvetleri kırsaldaki isyan ve eşkıyalık faaliyetlerinin engellenmesinde yetersiz kalmıştı. Sultan II. Abdülhamit döneminden itibaren özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının yaşandığı süreçte Avrupalı Devletlerin Osmanlı’nın iç işlerine müdahale ettiği konulardan biri de iç güvenlik meselesi idi (Sönmez, 2011).

Selanik’te bir “Jandarma Zabıt Mektebi” ile jandarma personeli yetiştirmeye yönelik “Jandarma Efrâd-ı Cedide Mektebi” açılmış, ancak 1908 yılına kadar bu teşkilat ancak üç veya dört vilayette sınırlı kalmıştır. Meşrutiyetle beraber hız kazanan yeni islahat döneminde, halkın da talebiyle, bu teşkilatı ülkenin her yerine yayma ihtiyacı hissedilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla beraber 1914 yılında “Jandarma Seferberliğı” adı altında yapılan bir talimatname ile mevcut jandarma personelinin üçte ikisi ve iş göreceksının çoğı ordu emrine verilmişti. Sabit Jandarma birliklerinin yanı sıra Seyyar Jandarma Birlikleri oluşturulmuştu. Meydana getirilen bu Seyyar Jandarma Alay ve Taburları, Çanakkale ve Kafkas Cephelelerinde görevlendirilmişti (Jandarma Mecmuası, BDK

HTU 1122, 1341). 1915 yılında 2089'u rütbeli, 43.750'si erbaş ve er olmak üzere toplam 45.839 jandarma personeli bulunmaktaydı (Türkmen, 2016).

Osmanlı Devleti'nin Ağustos 1914'te seferberlik ilan ederek İttifak Devletleri'nin yanında savaşa katılması, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya güvenerek bağımsızlık kazanmayı amaçlayan Ermenilere bekledikleri fırsatı vermişti. İtilaf Devletleri'ne karşı birçok cephede savaşıırken, Ermenilerin yol açtığı ülke içi asayiş bozan hadiselerle karşı da mücadele edilmek zorunda kalınmıştı. Ermeniler cephe gerisinde çeşitli çalışmalar yaparken onların propagandacıları da Batılı devletlerin konsolos ve misyonerlerinin yardımıyla yurt dışındaki komitelerle temasa geçerek Anadolu Ermenilerini silahlandırmaya başlamışlardı. Ermeni komiteleri tarafından; ilerleyen Rus kuvvetleri karşısında Osmanlı askerlerinin geri çekilmelerini zorlaştırmaları, lojistik takviyeye engel olunması; Osmanlı güçlerinin ilerlemeleri halinde ise Ermenilerin çeteler oluşturarak Rus birliklerine katılmaları isyancı Ermeni gruplara emredilmişti (Günay, 2009).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından birtakım siyasi, idari, askeri ve sosyal problemlerle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti'nin büyük bir savaşta olmasını fırsat bilen Ermeni çeteleri, tarihi emellerini gerçekleştirmek için harekete geçmişler ve karşılarında tek silahlı güç olarak Türk Jandarmasını bulmuşlardır. Sabit kuvvetlere ek olarak meydana getirilen seyyar jandarma birlikleri özellikle anarşi ile mücadele ederek iç güvenliğin sağlanmasında önemli görevler üstlenmişlerdir.

Araştırma Etiği:

"III. Ordu Kumandanlığı Bölgesindeki Ermeni Olayları Karşısında Türk Jandarması'nın Faaliyetleri (1914-1918)" başlıklı bu çalışmanın kaynaklarının tahlili, tasnifi, transkripi, terkibi ve değerlendirmesi ile kaynak gösteriminde bilimsel araştırma ve akademik etik kurallara bağlı kalınmıştır.

1. Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Meselesi

Fransız İhtilali ile bütün dünyaya yayılmaya başlayan milliyetçilik akımları farklı milletleri bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'ni de olumsuz yönde etkilenmişti. XIX. Yüzyıldan itibaren Batılı büyük devletlerin kışkırtmalar neticesinde Yunanlıların bağımsız, Sırp, Romen ve Bulgarların ise özerklik yolunda gelişme kaydetmeleri, Ermenileri de ümitlendirmişti. Yüzyıllar boyunca Türk hâkimiyeti altında refah, saadet ve özgürlük içinde yaşayan, hatta "Millet-i Sadıka" olarak adlandırılan Ermeniler, batılı büyük devletlerin kışkırtma ve desteğiyle, tarihi emellerini gerçekleştirebilmek için harekete geçmişlerdir. Bunun ilk somut adımı ise İstanbul Ermeni Patriği Nerses Varjabedian'ın, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında, Eçmiyadzin Katolikosluğu aracılığıyla, Rus Çarı'ndan işgal edilen toprakları Osmanlı Devleti'ne geri vermemesini istemesi olmuştur. Ardından Ayestefanos'taki Rus karargâhını ziyaret ederek, Grandük Nikola'dan, Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine ıslahat yapılmasının sağlanmasını ve bu gerçekleşene ka-

dar da söz konusu bölgenin Rusya tarafından işgalini talep etmiştir. Rusya'nın da kendi menfaatlerine uygun bulduğu bu talep 3 Mart 1878 tarihli Ayestefanos Antlaşması'nın 16. maddesinde yer almak suretiyle resmîyet kazanmıştır. Buna göre; Osmanlı Devleti, Ermenilerle meskûn vilayetlerde ihtiyaçların gerektirdiği şekilde ve hiç vakit kaybetmeden ıslahat yapacaktı. Böylelikle "Ermeni Meselesi" ilk defa uluslararası siyasetin gündemine girmiştir (Öke, 1991)¹.

Yakın Doğu'daki dengeleri bozacağı endişesiyle bu antlaşma yürürlüğe girmemiş, onun yerine 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde² "Ermeni Meselesine yeniden yer verilerek Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahat yapılması kararlaştırılmıştır. Ermeniler bu süreçte boş durmayarak gayelerini elde edebilmek için Avrupa ve Amerika'da çeşitli propaganda faaliyetlerine başlamışlar, hatta Doğu Anadolu'da yapacakları ayaklanmaları teşkilatlandırmak için 1886'da Cenevre'de Hıncak, 1896'da Tiflis'te Taşnaksütyun cemiyetlerini kurmuşlardı. Böylelikle amaçlarına uygun olduğu için Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın kazanması için çaba harcayacak ve Osmanlı askeri kuvvetlerinin geri hatlarında akıl almaz mezalimler gerçekleştireceklerdir (Kılıç, 1996).

İstanbul'da 30 Haziran 1913 tarihinde toplanan Elçiler Konferansı'nda Ermenistan'da uygulanacak ıslahat hakkında Rus Büyükelçisi De Giers, 22 maddelik bir ön tasarı sunmuş, Almanya'nın da telkinleri ile Osmanlı Hükümeti bu tasarıyı kabul etmemiştir. Ancak Osmanlı hükümeti ıslahat konusunu gündeme alarak bu konuya kararlı bir biçimde çalışmaktaydı. Asayiş ve güvenlik meselesinin halledilebilmesi için Diyarbakır'a 280, Van'a 300, Sivas, Trabzon, Erzurum, Bitlis ve Elazığ'a da 300'er jandarma personeli gönderilmişti (Bostancı, 2016).

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Ermenilerin gerekli gördükleri yerlerde isyan hazırlıklarında buldukları, silah ve patlayıcı maddeler depoladıkları bilinmekteydi. Hatta bazı Ermenilerin askeri mahkemede vermiş oldukları ifadelerden anlaşıldığı üzere, Doğu Anadolu'da başlıca ihtilal merkezlerinin öncelikle Van, Bitlis, Erzurum ve Şebinkarahisar, ikinci derecede olmak üzere ise Sivas, Kayseri ve Diyarbakır'da seçimler yaparak buralara kumandanlar ve çete reislerinin tayin etmekteydiler. Dahası, seferberlik ilan

1) Ayestefanos Antlaşması'nın 16. Maddesi şu şekildedir: "Ermenistan'da Rusya askerinin taht-ı istilâsında bulunup Devlet-i Âliye'ye iadesi lazım gelen mahallerin tahliyesi oralarca devleteynin münasebat-ı hasenesine muzır karışıklıklara mahal verebileceğinden Devlet-i Âliye Ermenilerin mütetekkin olduğu eyaletlerde menaf-i mahalliyenin icap ettiği ıslahat ve tensikatı bilâ ifate-i vakt icra etmeğiği ve Ermenilerin kürtlere ve çerkeslere karşı emniyetlerini istihsal etmeğiği taahhüt eder". (Erim, 1953).

2) Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi: "Bâb-ı Âli ahali Ermeni bulunan eyaletlerde ihtiyacat-ı mahalliyenin icap ettiği ıslahatı bilâ tehir icra ve Ermenilerin çerkes ve kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeyi taahhüt eder ve arasıra bu babda itihaz olunacak tedabiri devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşarünileyhim tedabir-i mezkûrenin icrasına nezaret eyleyeceklerdir" (Erim, 1953).

edildiğinde 13 yaşına kadar olan erkeklerin komiteye kaydedilerek silahlandırılmaları bütün Taşnak şubelerine bildirilmekteydi. Dönemin Osmanlı Hükümeti ise seferberlik ilanında jandarma kuvvetlerinin büyük bir kısmını seyyar kuvvetlere dâhil edecek ve bazı bölgeleri ikinci sınıf jandarmalara bırakacaktı. Bu nedenle, Ermeni isyanları başladığında ordunun bir kısmının bu bölgelere nakli gerekeceğinden, orduyu içinden çıkılması güç bir duruma sokacaktır (Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, I, 2005).

Savaş başladığında Osmanlı topraklarında yapılacak isyan hareketleri için çalışmalara başlayan Ermeni gönüllüleri, her yerde Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak için Rus ordusuna, çetelere ve intikam alaylarına girerek Kafkasya'da toplanmaktaydılar. Meşhur Ermeni katliamcı Antranik de Tiflis'e gelmiş ve Taşnaksutyun bütün gücüyle faaliyetlerine başlamıştı. Rus Çarı, Türk topraklarında ilerlemeleri için Kasım 1914'te ordusuna emir verdiğinde, Taşnaksutyun da bir süre sonra Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan edip, önceden planlanan isyanlar yer yer kendini göstermeye başlayacaktı. Savaşın başlamasının üzerinden bir yıl bile geçmeden silahlı Ermeni savaşçıların sayısı yaklaşık 10 bin kişiyi bulacaktır (Uras, 1974).

2. III. Ordu Kumandanlığı'na Bağlı Jandarma Birlikleri

Birinci Dünya Savaşı döneminde Jandarma Seferberlik Talimatı ile yeni birlikler vücuda getirilmiş ve III. Ordu Kumandanlığı'na bağlı IX. Kolordu Kumandanlığı'nda sekiz, X. Kolordu Kumandanlığı'nda beş ve XI. Kolordu Kumandanlığı'nda on iki olmak üzere toplam yirmi beş Seyyar Jandarma Taburu oluşturulmuştu. Bu taburların her biri dört bölük ve bin askerden oluşacaktı. IX. Kolordu Kumandanlığı'na; Beyazıt, Erzurum, Bayburt, Şebinkarahisar, Erzincan, Trabzon, Rize ve Gümüşhane Seyyar Jandarma Taburları dâhildi. X. Kolordu Kumandanlığı'na bağlı; Sivas'ta üç, Samsun ve Giresun'da birer Seyyar Jandarma Taburları bağlı idi. XI. Kolordu Bölgesi'ndekiler ise; Van, Bitlis, Elazığ ve Diyarbakır illerinin her birindeki üçer Seyyar Jandarma Taburlarından oluşuyordu (Işık, 1999).

Yığınak planına göre; on jandarma taburu muhafız kuvveti olarak Erzurum kalesinde görevlendirilmişti. Bunlar: Erzurum Taburu, Bitlis Taburu, Siirt Taburu, Muş Taburu, Diyarbakır Seyyar Jandarma Taburu, Mardin Seyyar Jandarma Taburu, Elazığ Seyyar Jandarma Taburu, Bayburt Seyyar Jandarma Taburu, Şebinkarahisar Seyyar Jandarma Taburu ve Gümüşhane Seyyar Jandarma Taburu idi. 12 Eylül 1914'te kendi bölgelerinden hareket eden bu kuvvetler, 27 Eylül 1914'te Erzurum'a ulaşmışlardır (Çermeli ve Atabey, 2002).

Türk Jandarması, savaş boyunca kara kuvvetlerinin yanında birçok cephede görev alarak yurt savunmasına hizmet etmiştir. Seferberliğin ilan edilmesiyle birlikte, sabit jandarma birliklerindeki personelin üçte ikisi ile seyyar jandarma birlikleri tesis edilmiştir. Bunun sebebi, piyadelerin sürekli hareket halinde olmalarının önüne geçerek onların tamamen savaşa odaklanmalarını sağlamaktır. Seyyar jandarma birliklerinin büyük bölümü, piyade alaylarının dördüncü taburlarını oluşturmuşlardır. Doğu Anadolu'da bulunan

III. Ordu Kumandanlığı'ndaki Jandarma birlikleri piyade sınıfının aksine, ikmal ve araç gereç bakımından çok ilkelidiler. Kış mevsiminde son derece güç şartlar altında Kop Dağı Muharebelerinde Rus kuvvetlerine karşı savaşıyan seyyar jandarma taburları süngüden bile yoksundu. Bunların er mevcudu fazla olduğu için silah, lojistik ve eğitimleri eksikti. Eski model silahlar kullanan bu birliklere ancak savaşın sonlarına doğru daha kaliteli tüfekler verilmiştir (Işık, 1999). Rus ordusunun 1 Kasım 1914'ten itibaren Kafkas sınırına başlayan taarruzu, iki gün sonra tüm birliklerde hissedilmeye başlamıştı. 22 Aralık 1914-15 Ocak 1915 tarihleri arasındaki Sarıkamış Muharebelerinde, son derece şiddetli kış şartlarının da etkisi ile Türk ordusu ağır kayıplar vermiş ve bu olumsuz durumdan Jandarma kuvvetleri de etkilenmişti (Koparan, 2007). Ordusuna moral vermek için Rus Çarının da cephe yakınlarına kadar geldiği Ocak 1915'te, Van Seyyar Jandarma Tümeni Azerbaycan'a girmiştir. Bu tümen, muharebelerde çok fazla kayıp vermesine rağmen önemli başarılar etmiştir. Sarıkamış Muharebeleri sonrasında zor durumda kalan birliklerden biri de Bitlis Seyyar Jandarma Taburu idi. 9 Ocak 1915'te Soğanlı Dağları civarında arazinin engebeli oluşundan yararlanan Rus ordusunun Türk kuvvetlerini kuşatması üzerine bu tabur savaşa katılmak zorunda kalmıştır. Rusların takviye kuvvetlerle başarılı olmaları nedeniyle bu tabur süngü savaşı yapmak zorunda kalmış ve mevcudu 800'den 300'e düşmüştür. Şehit olanlar arasında I. Bölük Kumandanı Üsteğmen Harputlu Faik Efendi ile III. Bölük Kumandanı Üsteğmen Manastırlı Celal Efendi de vardı (Çermeli ve Atabey, 2002).

Görüldüğü üzere Jandarma birlikleri Rus ilerleyişi karşısında muharip kuvvetlerin yanında görev almış, bunun yanında asıl vazifesi olarak iç huzur ve asayiş tesis edebilmek için de Ermeni isyancıların sebep olduğu anarşi olaylarına müdahale etmişlerdir. Ermeni isyancıların silahlı olaylara kalkıştığı yerler incelendiğinde, menzil sınırının geçtiği başlıca noktaların seçilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle ihtilâl, ordudan bir kısım kuvvetin bu bölgelere sevkini gerektirecek ve hatta denilebilir ki orduyu elim bir vaziyete sokacaktı. Erzurum'un doğusuna kadar ilerleyen Ermeni çeteleri, bütün Ermeni köylerindeki aileleri Rusya'ya naklederek, eli silâh tutanları kendilerine katılmaya mecbur edecek ve geri çekilirken de Türk köylerini yakıp yıkarak, halkını katlederek imha edeceklerdi. Türk ordusundaki Ermeni askerleri de bu fırsattan istifade ederek silâhlarıyla beraber firar ederek Rus ordusuna katılacaklardı (Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, I, 2005). Osmanlı Ermenileri, yabancı devletler ve Eçmiyadzin Katogikosluğu'na yaptıkları bu faaliyetler hakkında bilgiler sızdıracaklardır (Süslü, 1990). Rus ordusuna her konuda yardım eden Ermeni çeteleri, Rusların işgal ettiği yerlerde kurdukları silahlı çeteler vasıtasıyla savunmasız ve masum Türk-İslam halka karşı her türlü mezalimi gerçekleştirilmekten geri kalmayacaklardır (Kılıç, 1996).

3. Haberleşme ve Posta Sistemini Korumadaki Faaliyetler

Osmanlı Jandarma Teşkilatı'nın nizamnamede belirtilen görevlerinden biri de yolların güvenliğini sağlayarak, seyahat eden insanların gitmek istedikleri yerlere hiçbir olum-

suzlukla karşılaşmadan varmalarını sağlamak, posta ve telgraf gibi haberleşme vasıtalarını korumaktı. Posta sistemine zarar verenleri yakalamak da yine Jandarmanın yerine getirmekle yükümlü olduğu görevleri arasındaydı (Jandarma Nizamnâme-i Humayunu,1324).

III. Ordu Kumandanlığı'na 28 Ekim 1914 tarihinde gönderilen Erzurum Vali Vekili Cemal imzalı bir belgede; Ermeniler tarafından Erzurum postasına saldırıda bulunulduğu haber verilmiştir. Bu saldırıyı gerçekleştirenlerden bir kişi Trabzon'un Of taraflarında, diğer iki kişi ise Bayburt cihetlerinde yakalanmıştır (Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD) 83, 1983). III. Ordu Menzil Müfettiş Vekili tarafından aynı tarihte III. Ordu Kumandanlığı'na gönderilen bir başka belgeye göre ise; Erzurum postasına saldırılarından bazıları suçlarını itiraf etmişler, hatta bu suçta rol oynadıklarına ilişkin başka isimler de vermişlerdir. Adı verilen şahıslardan Maçkalı Dervişoğullarından Faik oğlu Süleyman adlı kişi suçsuz bulunarak serbest bırakılmıştır (ATBD (83), 1983).

Meydana gelen bir başka hadiseyi, Erzurum Valisi Tahsin Bey, 21 Aralık 1914 tarihinde şu şekilde aktarmıştır:

“.....Van'ın Karçikan ve Gevaş ilçelerindeki Ermenilerde isyan belirtileri vardır. Bölgedeki telgraf tellerini kesmişler, bir onbaşıyı öldürmüşler, kaymakam ve beraberindekilere karşı silâh kullanmışlardır. Ermeni gençler ve asker kaçaklar çeşitli yerlerde toplanmaktadır. Bitlis'ten bu bölgeye milis ve jandarma kuvvetleri gönderilmiş ve çarpışmalar başlamıştır... Şimdi Dâhiliye Nazırı Talat Bey'le makine başında görüştük. Size bilgi vermemi, Van Valisi Cevdet ve Bitlis Valisi Mustafa Beylerle haberleşerek sorunun en iyi şekilde sonuçlandırılmasını gerekli buldular...” (Taşkıran, 2014, s.1-2).

Bitlis'teki Türk-İslam halkın katledilmesinde Rusya da etkili olmuştur. Çünkü şehrin Ruslar tarafından işgal edilmesi, Ermeni komitacılara cesaret vermiştir. Ruslar 1915 yılı ortalarında Bitlis sınırına geldiklerinde, şehirde yaşayan halkın büyük bir bölümü şehri terk ederek bir daha geri dönmemiştir. Şehir işgal edildiğinde, Kafkasya ve Rusya'dan çete mensupları Bitlis'e gelmişlerdir (Karadeniz, 2014). Bitlis'te Türk-İslam halka karşı yapılan mezalim, İngiliz, Rus ve Fransız subayların kontrolü altında Ermeni komitacılar tarafından organize edilmiştir. Ayrıca Muş, Van ve Erzurum'da bulunan Hınçak ve Taşnak komiteleri burada da şube açmış ve hadiselerin organizasyonunu gerçekleştirmiştir (Karadeniz, 2011).

Bitlis civarındaki Ermeni köylüler de ayaklanmış ve Ermeni asker firarileri de bunlara katılmıştı. Bu isyancılar, Gevaş'a gitmekte olan kadı ve eşine saldırmışlar, Gevaş'tan Van'a giden posta jandarmalarını da pusuya düşürerek şehit etmişlerdi. Bu nedenle Van-Bitlis arasında sekete uğrayan posta sevkiyatının yeniden başlaması için bu hattın korunmasının önemi bölgedeki jandarma birliklerine bildirilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. ŞFR./48.182.1).

Ermenilerin bölgedeki saldırıları 1915 yılı başlarında artarak devam etmekteydi. Saldırıları artık şehir merkezlerinde de görülmeye başlanmış, hatta bazı Ermeniler Van'da devlet memurlarına, bazıları ise sayıca az buldukları jandarma kuvvetlerine saldırmaya

cür'et etmişlerdi. Sadece resmî görevlilere değil, bölgedeki yaşlı, kadın ve çocuklardan oluşan Müslümanlara da saldırılar gerçekleşmekteydi. Hatta bölgede kendi isyan hareketlerine katılmayan ve onları desteklemeyen Ermenilere bile saldırarak onları baskı ile yanlarına çekmeye zorlamaktaydılar. Ermeniler şehir ve çevredeki çeşitli ulaşım yollarını kontrolleri altına alarak, önemli stratejik noktaları tutmuşlardı. Yani 1915 yılı ocak ayında Ermeniler, topyekün bir isyan için hazırlıklarını tamamlamışlardı (Taşkıran, 2014).

“Ermenilerin planlı ve sistemli bir şekilde isyan hareketlerine giriştiği asıl bölge Van ve çevresiydi. Van civarından Nisan 1915’de başlayan sistemli isyan girişimi, başta Çatak Kazası olmak üzere çok çabuk gelişmişti. 16 Nisan 1915’de, Van Seyyar Jandarma Kumandanlığı’nın raporuna göre Çatak kazası Ermenileri bölgedeki jandarma erlerine ve askeri karakollara saldırıya geçmişler ve askerlerin tek haberleşme vasıtası olan telgraf hatlarını kesmişlerdi. Bunların önlenmesi için güvenlik kıtalarından ve sabit jandarma erlerinden gerekli görülen yerlere askeri müfrezeler gönderilmişti. Ancak Çatak Kazası yönüne giden askeri müfreze yolda Ermeni çetelerine rastlamış ve Ermeni çeteleri askeri müfrezeyle saldırmıştı” (Taşkıran, 2014).

7/8 Aralık 1917’de Başkumandan Vekili Enver Paşa’ya gönderilen bir belgede, Ermenilerin isyan halinde olduğu Van’ın Karçıkan ve Gevaş Kazalarında telgraf tellerini keserek bir onbaşıyı şehit ettikleri, kaymakam ve beraberindekilere karşı silah kullandıkları bildirilmiştir. Bunun üzerine olay yerine Bitlis’ten Jandarma kuvvetleri gönderilmiş, ancak gönderilen jandarma kuvveti sayıca az ve silah bakımından da yetersiz olduğundan olayların önüne geçememişlerdir (ATBD 81, 1982).

4. Firari Eşkîya ve Askerlerin Takibi

Jandarma birliklerinin Birinci Dünya Savaşı yıllarında yerine getirdiği görevlerden biri, isyan olaylarına karışan Ermeni eşkîya ile ordudan firar eden askerleri takip edip, yakalamak ve gerekli mercilere teslim etmektir. Jandarma personelleri bu takiplerin yanında çeşitli arama-tarama faaliyetlerini de yerine getirmekteydi. Yapılan aramalar sonucunda Ermeni isyancılara ait olmak üzere çok sayıda silah ve cephane ele geçirilmişti. Bu uygulamalar sırasında özellikle kaçaklar ile çatışmalar yaşanmış ve çok sayıda Jandarma personeli şehit düşmüş, birçoğu ise yaralanmıştır.

12 Şubat 1915’te Arak Manastırı’nı aramak için giden Jandarma birliği, Ermeni isyancıların saldırısına uğramış, Jandarma Teğmen Ahmet Efendi ile 3 jandarma personeli şehit olmuştur (ATBD 81, 1982). Elazığ’da, XI. Kolordu Kumandan Vekili Hakkı tarafından Harbiye Nezareti’ne gönderilen 19 Şubat 1915 yazıda bildirildiğine göre; firari askerleri yakalamak için Hizan’ın Ahvuz cihetindeki Sekûr karyesine gönderilen Jandarma kuvvetine Ermeniler tarafından ateş açılmış ve iki jandarma mensubu şehit olmuştur. Bunun üzerine, olay bölgesine daha çok sayıda askeri kuvvet gönderilmiştir. Ancak Korusu, Sekûr ve Arşin karyelerinde çok sayıda Ermeni isyancının toplandığı anlaşıldığından, Bitlis ve Gevaş’tan da birer müfreze asker sevk edilmiştir. Askerler Mezkkapan Boğazı ve Eznis Karyelerini kontrol altına almış, Hakes’e doğru ilerledikleri sırada isyancılarla

çıkan çatışmada altı jandarma personeli şehit düşmüş, biri de yaralanmıştır. Ermenilerden ise sekizi öldürülmüş ve bu isyancıların sığınakları ele geçirilerek imha edilmiştir (ATBD 83, 1983).

Bitlis ve Muş'ta da benzer hadiseler meydana gelmekteydi. Bitlis Valiliği, III. Ordu Kumandanlığı'na 20 Şubat 1915'de gönderdiği telgrafla şu bilgileri vermişti:

... Hakif Bucağı'ndaki Ermeniler isyan ettiler... Muş ovasındaki iki yerde jandarmalara ateş edilmiştir. Muş merkez ilçesine bağlı Serveng Köyü'ne asker kaçağı aramaya giden müfrezemize köy kenarındaki değirmenden ateş açılmış, çarpışma 2 saat sürmüştür. Aynı gün Akan Bucağı'na bağlı Kümes Köyü'nde bucak müdürüne, jandarmalara ve onların kaldıkları eve de ateş edilmiş; çarpışma 8 saat sürmüştür. Jandarma ve milislerden 9 kişi şehit olmuştur...

Ayrıca XI. Kolordu Kumandanlığı raporunda, 25 Şubat 1915'de Muş bölgesindeki durumla ilgili şunları bilgileri aktarmıştır:

... Muş'a iki buçuk saat uzaklıkta bulunan 40-50 kadar silâhlı Ermeni asker kaçağı, erzak toplamak için bu bölgeye giden polis ve jandarmalara saldırarak çarpışmışlardır (Taşkiran, 2014, s.3).

Muş'a iki buçuk saat mesafede bulunan Sironk Köyü'ndeki 40-50 kişilik silâhlı Ermeni kaçağını yakalamak üzere gönderilen Jandarma kuvveti ile bu Ermeni grubu arasında iki saat süren bir çatışma yaşanmıştır. Çatışma haberi üzerine jandarmalara destek olarak Muş depo taburundan 200 kişilik bir müfreze İngiliz İsmail Efendi kumandasında takviye güç olarak gönderilmiştir. Destek birliğinin olay yerine ulaşmasıyla yaşanan olaylarda asker kaçaklarından 23 kişinin evleri yakılmış, ikisi teslim olmuş, direnen dokuz kaçak ise öldürülmüştür (ATBD 81, 1982).

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 27 Şubat 1915'te çeşitli ordu ve kolordu kumandanlıklarına gönderdiği tebliğde; Bitlis'te bazı Ermeni eşkıyasının ortaya çıktığından bahisle, askerden firar eden bazı Ermenilerin eşkıya hareketlerine giriştiği bildirilmiştir. Ayrıca, Halep ve Dört Yol'da Jandarma birliklerine saldırılarda bulunulduğundan hareketle, ülkede bir ihtilalin hazırlandığı kanısına varılmıştır. Bu nedenle Seyyar Ordularında, Seyyar ve Sabit Jandarma birliklerinde görev yapan Ermenilerin silâhlı hizmetlerde kesinlikle kullanılmamaları, ayrıca kumandanların yakın çevresinde ve askeri karargâh dairelerinde de istihdam edilmemeleri hususunda askeri birlikler uyarılmıştır (ATBD 85, 1985).

Arak Manastırı'nda yeniden arama yapma ihtiyacı duyulmuştu. Bunun için Muş'tan gönderilen jandarma kuvvetine ateş açılmış, Teğmen Ahmet ve 4 jandarma personeli daha şehit düşmüştür (ATBD 81, 1982). Sivas'ta bulunan X. Kolordu Kumandan Vekili Pertev Bey tarafından yazılan 20 Nisan 1915 tarihli belgede ise; Ermeni isyancıardan olup firar eden Mirad'ı aramak için Horasan Karyesi'ne giden müfrezeler, yaptıkları aramalarda

bir sandık Gra tüfeği, bir sandık bomba ve dinamit bulmuştur. Hafik'e bağlı Tuzlasar Karyesi'nde yapılan aramalarda da 16 sandık dolusu silah, 20 adet bomba ve çeşitli malzemelere ele geçirilmiştir. Ermeni isyancılara yardım ve yataklık eden yaklaşık 30 kişi ve Mirad'ın yakın adamlarından iki kişi de aramalar sırasında bu köyde bulunmaktaydı. Bu isyancılarla arama yapan Jandarmalar arasında silahlı çatışma yaşanmış, gecenin karanlığından yararlanan asiler firar etmişlerdir (ATBD 83, 1983).

Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından III. Ordu Kumandanlığı'na 20 Nisan 1915 tarihinde gönderilen tebliğde; Osmanlı Ordusu'ndaki Ermeni ve Rum erleri ile çoğunlukla Amele Taburlarında görevlendirilenlerden bazıları firar edip, küçük çeteler teşkil ederek bazı mahallerde dolaştıkları ve kendilerini yakalamak için gönderilen Jandarma kuvvetlerine karşı silah kullandıkları bildirilmiştir. İllerde ve kazalarda bulunan sabit jandarma kuvvetlerinin sayısının azlığından dolayı firar edenler yakalanamamakta, bundan dolayı firar olayları devam etmekte, hatta giderek artış göstermektedir. Kolordulara mensup sey-yar jandarma kuvvetleri firarilerin takibine memur edilmeleri kolorduları ciddi anlamda zayıflatacağından, bu görevde sabit jandarmaların kullanılması ve bölge halkından da yardım alınması gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle Harbiye Nezareti, suçluların yakalanmaları için bir hâl çaresi düşünmüş ve halktan her kim olursa olsun, Müslüman veya Gayrimüslim birini yakalayarak resmi makam ve askeri birliklere teslim edenlere bir liradan aşağı olmamak üzere maddi mükâfat verilmesini planlamıştır (ATBD 83, 1983).

Diyarbakır bölgesinde de 17 Nisan 191'ten itibaren firari askerleri yakalamak için operasyonlar yapılmış ve bu sırada Ermenilere ait haneler aranmıştır. Bu arama-tarama faaliyetleri neticesinde çok sayıda silah, üniforma ve cephane ele geçirilmiştir. 26 Nisan 1915'te yapılan aramalarda da çok büyük miktarda patlayıcı madde, elli adet bomba, çok sayıda cephane ve içinde devlete ait olanların da bulunduğu silahlar bulunmuştur. Köyün ileri gelenlerinden 120 kişi tutuklanmış ve çoğu komite mensubu olan binden fazla firari asker yakalanmıştır (ATBD 83, 1983).

Şark Orduları Grubu Kumandanlığı'na yazılan bir yazı, firarilerin takibi hususunda Jandarma kuvvetlerine duyulan ihtiyacın daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir. 11 Temmuz 1918 tarihli belgede; ordudan gruplar halinde firar eden silahlı kişilerin özellikle Tortum, Narman ve Yusufeli Kazalarından geçerek insanları öldürdükleri ve böylece memleketteki emniyeti bozarak anarşi yaşatmak istedikleri bildirilmiştir. Bölgede yeni bir Jandarma birliği oluşturabilmek mümkün olmadığından, son zamanda artan firar olaylarını engelleyebilmek için muharip ordunun 310. ve 315. Taburlarından bin askerinin jandarmaya kaydırılması istenmiştir (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE Arşivi): Kutu: 333, Belge: 26)

5. Tehcir Edilen Kafilelerin Korunması

Birinci Dünya Savaşı başladığında, Ermeniler Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulmasına dair arzularının, Rusların zafer kazanmasıyla mümkün olacağına inanmaktaydılar. Bu nedenle birkaç bin silahlı Ermeni, Rus Ordusu'na katılmış, Osmanlı

Ordusu'ndaki Ermeniler ise firar ederek Osmanlı kuvvetlerinin gerisinde gerilla faaliyetlerine girişmişlerdi. Bu durum karşısında Osmanlı Hükümeti, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın girişimleriyle, savaş bölgesindeki Ermenileri Suriye'nin kuzeyindeki Zor'a yerleştirmek istemiş ve 27 Mayıs 1915'te çıkarılan Tehcir Kanunu'nun uygulaması 1915-1916'da tamamlanmıştı (Zürcher, 2000).

Savaş yıllarında özellikle III. Ordu Kumandanlığı'na bağlı Türk Jandarması'nın üstlendiği görevlerden biri de, tehcire tâbi tutulan Ermeni kabilelerini korumaktı. Rus ilerleyişi karşısında muharip ordu yanında savaşa doğrudan katılan jandarma birlikleri, mevcutlarının azlığı, silah ve cephane eksikliği, hatta üstlendikleri diğer görevlere rağmen tehcir edilen Ermenileri yolcuları sırasında her türlü olumsuzluktan korumak için de fedakârca çalışmış ve imkânlarının çok üstünde gayret göstermiştir.

Göç ettirilen kabilelerin, eşkıyaların saldırılarına maruz kalarak öldürülmeleri ve soyulmaları karşısında, hiç vakit kaybetmeden ilgili bölge yetkililerine talimatlar gönderilmiş ve sevkiyatın sorunsuz bir şekilde yapılabilmesi için gerekli önlemlerin alınması yetkili birimlerce emredilmişti. Diğer yandan, sevkiyatın yapıldığı illerdeki görevlilere gönderilen emirlerle Ermeni kabilelerine saldırıda bulunanların yakalanarak cezalandırılmaları, ayrıca kabileleri koruyan muhafızların sayılarının artırılması da istenmişti (Koparan, 2007; Çermeli ve Atabey, 2002).

Tehcir edilen Ermenilerin sevk işlemleri vilayetteki idarecilerin sorumluluğunda idi. Yola çıkarılan Ermeni kabilelerine eşlik eden askerler, o vilayette görev yapan jandarmalardı. Hatta Erzurum'dan Musul'a sevk edilmek üzere Diyarbakır'a gönderilen Ermeni muhacirlerinin Cizre'den sonra Musul vilayet sınırında bu vilayete ait Jandarma kuvvetleri tarafından teslim alındığı Diyarbakır vilayetinden merkeze bildirilmiştir. Dâhiliye Nezareti de bu işlemin süratli bir şekilde yapılması için Musul vilayetini uyarılmıştı (Sezer, 2011).

Birinci Dünya Savaşı sırasında askerlerin çoğu cephelerde bulunduğundan, vilayet ya da livaların güvenliğini sağlayan jandarmaların sayısı sınırlıydı. Bu nedenle vilayetlerdeki idareciler bazı durumlarda kabileleri korumaları için yeterli sayıda jandarma kuvveti verememekteydi. Jandarma personelinin sayısının azlığı, Zor'a sevk edilen Ermenilerin, muhafazalarının sağlanmasında birtakım sıkıntılara sebep olmaktaydı. Bunun üzerine VI. Ordu Kumandanlığı, Ermenileri korumaları için 300 asker görevlendirmişti. Dâhiliye Nezareti, vilayet ve mutasarrıflıklardan kabilelerin güvenliklerinin sağlayabilmek için, sayıları oranında mümkün olduğunca jandarma verilmesini talep etmişti. Ayrıca Amerikalı misyonerler bile, sevk edilen Ermeni kabilelerin korunması için Osmanlı hükümetinin muhafız olarak jandarma kuvvetleri verdiğini belirtmektedir (Sezer, 2011).

Jandarma personelinin, tehcir edilen kabilelerin korunması vazifesi ile ilgili bir hadiseyi, XI. Kolordu Kumandanı Hakkı tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen 31 Mart 1915 tarihli bir belgede görmek mümkündür. Buna göre; Silvan'dan Muş'a gönderilen Kafile Memuru Hacı Abdülaziz Efendi ile yanında bulunan beş jandarma personeli, geri dönüş yolunda Bitlis'e dört saatlik mesafede iken 9 kişilik bir Ermeni çetesine rastlamış

ve aralarında çatışma yaşanmıştır. İki saat süren çatışma sonunda Ermeni çetesine mensup isyancılardan dördü öldürülmüş, beşi kaçmayı başarmış ve isyancılara ait çok sayıda silah ve malzeme ele geçirilmiştir (ATBD 83, 1983).

Erzurum Valisi Tahsin Bey tarafından 24 Haziran 1915'te gönderilen bir başka belgede, Kürtlerin saldırısına maruz kalan Ermeni kabilelerinden bazı kişiler ayrılarak, bunların ellişer kişilik çeteler teşkil ettikleri anlaşılmaktadır. Bu çetelerden biri ile Jandarma müfrezesi arasında meydana gelen çatışmada isyancılardan 27 kişi öldürülmüş, kaçan diğer asilerin ise takip edildiği bildirilmiştir. Bu nedenle Bayburt Seyyar Jandarma Kumandanlığından 300 kişilik bir bölük yardım için olay mahalline sevk edilmiştir (BOA, DH. EUM., 71/30/1).

Menzil Müfettişi Fuat Ziya Bey'den, Erzurum'da bulunan III. Ordu Kumandanlığı'na 16 Temmuz 1915 tarihinde gönderilen bir yazıya göre; bölgeden tehcir edilen Ermenilere Kürt eşkıyaların saldırı yapacakları bilinmekteydi. Bu nedenle söz konusu eşkıyaların takip edilmeleri ve tehcir edilen kabilelerin korunmaları için, Sabit Jandarma Bölük Kumandanı Teğmen Salih Efendi'nin kumandası altında olmak üzere, menzile ait 56 askerden oluşan bir kuvvet Bayburt'tan yola çıkarılmıştı. 11 Temmuz 1915 tarihinde, Ermeni kabileleri Kop Dağı'ndan geçtikleri sırada Türk askeri kuvveti tespit edilen eşkıyalar üzerine 4 ayrı noktadan taarruza geçmişti. İki saat süren çatışma sonunda iki eşkıya öldürülmüş, buna karşı Türk askeri kuvveti hiç kayıp vermemiştir. Geri kalan eşkıyalar kaçmayı başarmışsa da tehcir edilen kabileler saldırıdan kurtarılmışlardı (ATBD 83, 1983).

III. Ordu Kumandanı Mahmut Kâmil Paşa, 31 Temmuz 1915'te, kabilelerin korunmasında dikkat edecekleri hususlar Jandarma personeline hatırlatmıştı. Buna göre; sevk edilen Ermenilerin hakarete uğramamaları, mallarının korunması hususunun daima emredildiği belirtilerek, bu konudaki hassasiyetin yeniden hatırlatıldığı bildirilmiştir (ATBD 83, 1983). Umum Jandarma Kumandanı Miralay Rasim tarafından 27 Eylül 1915'te Harbiye Nezareti'ne gönderilen belgede; Anadolu ve Doğu vilayetlerindeki Ermenilerin sevki sırasında görevlerini istismar eden veya yasa dışı davranışlarda bulunan memur ve jandarma personelleri hakkında gerekli araştırmalar yapılarak, suçu sabit görülenlerin sıkıyönetim mahkemelerine gönderilmek üzere oluşturulan komisyonlara dair tayinler hakkında bilgi verilmiştir (ATBD 85, 1985).

Kabilelerin sevki sırasında ihmalî görülen veya çeşitli yolsuzluklarda bulunan görevlilerin belirlenmesi için inceleme heyetleri kurulmuştur. Göç kabilelerinin eşkıya saldırılarına maruz kalması durumunda ilgili bölge yetkililerine, kabilelerin muhafız kuvveti olmadan yola çıkarılmamaları, saldırıyı gerçekleştiren kişilerin derhal yakalanmaları ve bu gibi hadiselerin bir daha yaşanmaması için gereken tedbirlerin alınması yolunda talimatlar vermiştir (Çermeli ve Atabey, 2002).

6. İsyân Olaylarına Müdahale Edilmesi

Sarıkamış Harekâtında Türk ordusunun başarısız olmasından cesaret alan Ermeni isyancılar, Şubat 1915'ten itibaren daha sistemli bir ihtilal hazırlıklarına başlamışlardı. Bu

tehlikeyi zamanında ve yerinde tespit eden Van Valisi Cevdet Bey, 24 Şubat 1915'te III. Ordu Kumandanlığı'na bilgi vererek, Ermeni nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Van'da olası bir isyana karşı kullanılmak üzere şehrin askeri kuvvetlerle takviye edilmesini, bunun için de Erzurum'da bulunan Harput, Diyarbakır, Bitlis Seyyar Jandarma Taburlarının personel sayısı 500-600'e çıkarılarak Van'a gönderilmesini talep etmiştir. Onun bu isteği kumandanlık tarafından uygun görülerek yerine getirilmiştir (Çermeli ve Atabey, 2002). Cevdet Bey, Ermeni ileri gelenleriyle görüşmeler yaparak, Ermeniler ve Türk-İslam ahali arasında yaşanacak olayların Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün Ermenileri olumsuz yönde etkileyeceği hususunda onları uyarılmıştı. Savaşın neticesine etki etmeyecek Van gibi muhitlerde meydana gelecek olayların mevcut durumu olumsuz yönde etkileyeceğini ifade etmişti. Cevdet Bey, bu olumsuz durumda Müslümanların endişe duyduğunu, düşman kuvvetleri Kotor Bölgesi'nden ilerlerken bazı aşiretlerin düşmana teslim olduklarını ve Jandarma Tümeni'nin bu durumda uzun süre mukavemet edemeyeceğini düşündüğü için aileleri Bitlis'e göndermiştir (ATBD 85, 1985).

Muş Ovası'nın iki ayrı yerinde jandarma kuvvetlerine karşı silah kullanılmış, ancak can kaybı olmamıştı. Fakat Akanan Bucağı'na bağlı Kümes Köyü'ne giden Bucak müdürü ve jandarma müfrezesinin bulunduğu ev isyancılar tarafından kuşatılmış ve sekiz saat süren bir çatışma yaşanmıştı. Yaşanan çatışmada Jandarma personelinden ve sivil destek güçlerinden toplam dokuz kişi şehit olmuştu. Bu eşkıyalar arasında Muş Taşnak Deleşesi Ropen ve Muş Taşnak ileri gelenlerinden Esro da bulunmaktaydı (ATBD 81, 1982.; Yuca ve Yuca, 2017). Hizan Kazası'ndaki Ermeniler Jandarma kuvvetlerine karşı silahlı saldırıda bulunmuşlar, buna sebep olan Ermeniler ve bazı aşiretler dış güçler tarafından kışkırtılmışlardı. Bu nedenle Bitlis'teki jandarma personeli sayısının artırılması talep edilmişti (Çermeli ve Atabey, 2002).

İstanbul Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen 28 Şubat 1915 tarihli bir şifrede; ilk Ermeni hadisesinin Muş yakınlarında elli kişilik bir çetenin silahlı çatışma olay ile başladığı bildirilerek, yaşanan çatışma nedeniyle bu hadisenin bölge ile sınırlı kalmayacağı düşünülmüş, vilayetlerin askeri kuvvet ihtiyacını öğrenerek teyakkuz halinde hareket etmek suretiyle, muhtemel olayların ortaya çıkmasından önce haber alınarak bu olaylara engel olmak amaçlanmıştır. Olayların yaşanması halinde ise adalet ve süratle hareket ederek olayların büyümeden kesin bir biçimde bastırılması tavsiye edilmiştir. Bunun için Loç Seyyar Jandarma Taburu Van Vilayeti'nin emrine verilmiştir. Ordu, Sabit Jandarma kuvvetlerinin sayısının mümkün olduğunca artırılmasını, Sahra ordusundaki Seyyar Jandarmaları ise vilayetlerine iade ve askeri dairelerde görev yapan jandarma personellerinin de mevcutlarının artırılmasına karar vermiştir (ATBD 85, 1985).

Van'daki Seyyar Jandarma Tümeni, çoğu düzensiz aşiret gönüllülerinden oluşan birliklerdi. Ruslar 4 Mart 1915'te Van'a doğru taarruza başlayınca, onların Van'ı işgal ederek buradaki Ermenileri isyana teşvik edeceğini anlayan Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti 9 Mart 1915'te Van Seyyar Jandarma Tümenine 2500 er takviye göndermiştir (Koparan, 2007; Çermeli ve Atabey, 2002).

1915 yılı Mart ayına gelindiğinde hemen her yerde Ermeni ihtilal hareketlerinin artık sistemli bir şekilde başlamak üzere olduğu haberleri alınmaktaydı. Sınırın karşı tarafında bulunan komiteci âsilerin Osmanlı sınırlarına girerek Van ve Bitlis'e dağıldıkları, Müslüman köylerin arasında bulunan Ermeni köylerine gizlice girdikleri ve tahliye edilen bu Ermeni köylerinde sadece ihtiyar ve engellilerin muhafazası için bırakıldıkları bilgisi alınmaktaydı. İlk ihtilal hareketi Bitlis'te meydana gelmişti. Komitelerin Bitlis'te oluşturdukları düzenli ve güçlü olan teşkilatı, Muş ve Van'a sınır olan Hizan kazasının Karka (Van, Gevaş, Daldere) Nahiyesi'nde idi. Muş ve Hizan'da on beş gün içinde ayaklanmaya başlayan komiteciler, asker ve jandarmaları şehit etmeye başlamışlardır. 9 Şubat 1915 de Hizan kazasının Karkar Nahiyesi'ne bağlı Ahkis (Van, Gevaş) tarafındaki Sekûr Köyü'ne gönderilen iki jandarma personelini, bundan sonra Osmanlı hükûmetinin emirlerine boyun eğmeyeceklerini ve bir daha buralara gelmemelerini söyleyerek kovmuşlardır. Bunun üzerine, olay mahalline gönderilen sekiz jandarmadan ibaret müfrezenin köye girmesiyle beraber, köyün güvenli bir yerinde pusu kuran komitecilerin açtığı şiddetli ateş karşısında müfrezeden altı jandarma personelinin şehit olduğu, diğer iki kişinin de kaçmayı başardığı haberi alınmıştı. Ayrıca Korsor köyüne gönderilen diğer iki jandarma personelinden ise bilgi alınamamıştı. Korsor, Sekûr, Arşin köylerinde de çok sayıda Ermeni çetelerinin toplanarak yakın Müslüman köylerine taarruza başladıkları ve çok şiddetli ve vahşiyane mezalim yapmakta oldukları haberleri verilmekteydi. Karkar nahiyesindeki bir kısım çete kuvveti de kaza merkezi olan Hizan'a saldırarak zapt etmeye çalışmış ve ihtilâl bu bölgede genişleyerek, Hizan'ı zapta gelen Ermeni çeteleri, kaza merkezinde bulunan jandarma ve silahlı ahalinin direnişi karşısında durmaya mecbur olmuşlardı. Bitlis'ten Jandarma Alay Kumandanı emrinde kuvvetli bir müfreze olay yerine hareket ettirilmiş, Van Valiliği de durumdan haberdar edilerek Gevaş'tan ve Van'dan da bir müfreze olay yerine sevk edilmişti. Gevaş'tan Hizan istikametine gelen müfreze ile Gevaş yolunu tutan çeteler arasında çıkan çatışma neticesinde jandarma personelinden altısı şehit olmuş, biri ise yaralanmıştır. Jandarma müfrezeleri takviye alarak ilerlemiş, Van ve Bitlis'ten sevk edilen müfrezeler de Kapan Yolu ve Arnis köylerini işgalden, Hizan'ı da kuşatmadan kurtarmıştı. Müfrezeler taarruzlarını Ahkis'e yönelterek, iki gün süren çarpışmadan sonra Ahkis ile Beygırı (Van, Gevaş) köyleri işgal edilmişse de isyancılar kaçmayı başarmışlardı (Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918) I, 2005).

1915 yılı Şubat ayında Van'a bağlı Tımar nahiyesinde de isyan başlamış, Ermenilerin yaşadığı bu nahiyede halkın elindeki koyunların sayımı sırasında Ermenilerle, sayıma gelen memurlar ve jandarmalar arasında çıkan anlaşmazlığın büyümesi üzerine, hâlihazırda gergin olan ortam daha sert bir hâle gelmişti. Bu Ermeniler gerekli hazırlıklarını daha önceden yapmış olduklarından, derhal silahlarına sarılmışlardır. Kısa sürede sayıları 1000 kişiyi geçen bu Tımar Nahiyesi Ermenilerinden başka, civar yerleşim yerlerindeki Ermeniler de bu olaya katılmışlardır. Bu isyancılar, sadece resmi memur ve jandarmalara değil, civardaki Müslüman halka da saldırıda bulunmuşlardır. Banat Köyü'ndeki jandarma kuvvetlerine yapılan saldırıda, jandarma birliğinin erlerini ve komutanları Yüzbaşı Süleyman Efendiyi şehit etmişlerdir (Taşkıran, 2014).

1915 yılı Şubat ayında Ermenilerin toplu ayaklanmaları yalnızca Van ve civarında değil, Muş, Bitlis, Elazığ gibi yerleşim yerlerinde de görülmekteydi. Elazığ'dan Milli Savunma Bakanlığına gönderilen bir şifreli telgrafta, 19 Şubat 1915'de çarpışmaların başladığı; şu şekilde bildirmekteydi:

... Hizan'ın Ahos tarafındaki Sekür Köyü'ne asker kaçaklarını aramaya giden jandarmalara Ermeniler tarafından ateş açılmış ve 2 erimiz öldürülmüştür. Pek çok Ermeni'nin Karsu, Sekür ve Varsın köylerinde toplandığı anlaşılmıştır. Bitlis ve Gevaş'tan gönderilen kuvvetlerle asiler, 3 günden beri çarpışmaktadırlar. 6 jandarma ve 1 piyade erimiz şehit olmuştur (Taşkiran, 2014, s.4).

Van Jandarma Tümen Kumandanlığı'nın 17 Mart 1915 tarihinde III. Ordu Kumandanlığına gönderdiği yazıda ise:

“Van'ın Çatak Kazası'ndaki Ermenilerin Jandarma karakoluna saldırıda buldukları, telgraf hatlarına zarar verdikleri ve bölgeye intikal etmekte olan askeri müfreze ile çatışmaya girdiği bildirilmiştir” (Taşkiran, 2014).

Van Seyyar Jandarma Tümeni, Kotur ve Hanik'e taarruz eden Rusları durdurmak için bütün gücüyle mücadele etmesine rağmen, Ruslar 26 Nisan 1915'te Kotur'u işgal etmişlerdir. Bunun üzerine Van Seyyar Jandarma Tümen Kumandanlığından Kotur civarındaki birliklere kuvvet ve cephaneye takviyesi yapılmıştır. Van'ı takviye etmek için Erzurum'dan da Erzurum ve Erzincan Seyyar Jandarma Taburları ile iki dağ topu gönderilerek, bunlar 6 Mayıs 1915'te Van'a ulaşımlardır (Çermeli ve Atabey, 2002).

Rus Ordusu'na karşı muharebe eden Jandarma kuvvetleri, aynı anda Ermeni isyanlarına da müdahale etmekteydi. Soğanlı Dağları civarındaki savaşta Ruslara karşı 500 şehit veren Bitlis Seyyar Jandarma Taburu 15 Nisan 1915'te Van'a gelmiş ve Toprakkale Kışlası yakınlarında Ermenilere karşı 20 Nisan 1915'te 23 gün aralıksız müdahalede bulunmuştur (Işık, 1999). Ermeniler 18 Nisan 1915'te Bitlis'te, 20 Nisan 1915'te de Van'da yeniden ayaklanmışlardı. Van'daki isyancılar banka ve duyun-u umumiye idaresini basmış ve postaneyi yakmışlardır. Bunun üzerine Van Seyyar Jandarma Tümeni 14 Mayıs 1915'e kadar Van'ı kuşatma altında tutmuştur. Sokak çatışmalarında bomba kullanan Ermenilere karşı bölgeye gelen Jandarma Taburları çok sayıda şehit vermiş, ancak 700 kişilik seçme Ermeni kuvvetinin Van Kalesi'ni ele geçirme girişimlerine engel olmayı başarmıştır (Koparan, 2007).

Amerika Sefiri Hanri Morgantau'ya Amerika'nın Harput Şehbenderi Lesli de Vis tarafından yazılan 23 Ağustos 1915'te yazılan yazıda, 1915 yılı içinde Elazığ'da meydana gelen Ermeni olayları hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Buna göre:

5 Temmuzda Mezreh'in İcâdiye Mahallesi'nden Sedak Talumyan, Gülvenek karyesinden Begos de Begosyan, adındaki üç Ermeni gizlendikleri mahalden gelerek Eredekli Jandarma Mehmed'i şehit etmiş ve şehit ettiği diğer jandarmaların mauser marka tüfeklerini almışlardı. Bu üç Ermeni daha sonra Türk jandarmaları tarafından öldürülmüştür. 15 Temmuz tarihinde Gülvenek Manastırı'nda nöbet bekleyen Eğinli Jandarma Feyzulla-

hoglu Feyzî ve Giresunlu Alioğlu Ali Hasan, karyenin kuzeyinden ve Karasor vadisinden gelen yirmi Ermeni'nin ateşine marûz kalmışlardır. Bir mermi Alioğlu Hasan'ın sol bacağına isabet etmiş ve bu esnada Ermeniler saldırarak elinden silahını alarak dipçikle başından yaralanmışlardır. Diğer jandarmalar ise tam zamanında haber alarak Ermenileri takibe başlamışlar ve bunlardan Manko Oğlu Karabet ile Begos'u öldürmüşler, fakat bu sırada diğer isyancılar kaçmayı başarmışlardır. 23 Temmuz cuma günü Morenik Karyesi'nde ihtifa eden Taşnaksutyun Komitesi'ne mensûb bir grup Ermeni, Backezli Hakverdi oğlu Dursun adındaki jandarmayı üzerine iki el ateş ederek şehit etmişlerdir. Bu hadise üzerine jandarmaların karşılık vermesiyle Benk oğlu Ali bin Mehmed ile Arabkirli Vâlî Hasan Ali oğlu adındaki jandarmalar yaralanmışlar ve isyancılardan altısı öldürülmüştür. 4 Ağustos 1915 çarşamba gecesi ise tutuklanarak vilâyet hâşhanesine konulan Ermeni komitecileri kaçabilmek ümîdiyle hâşhaneyi ateşe vermişler ve bu kargaşa sırasında firâr teşebbüsünde bulunan isyancılar jandarmalar tarafından öldürülmüşlerdir. 7 Ağustos tarihinde Hogo (Haghau) ile Morenik Köyleri arasında silahlı bir Ermeni çetesi kendilerini takip eden jandarmalara ateş etmişler ve neticede üç Ermeni öldürülmüş, diğerleri ise kaçmışlardır (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), 1995).

Erzurum Valisi Tahsin Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 27 Ağustos 1915 tarihli telgrafında ise silahlı 15 Ermeni'nin Eğin civarında toplantı yaptıkları ve daha sonra Maden yakınlarındaki bir mağarada saklandıkları bildirilmiştir. Bunun üzerine Kaymakam Bey, yanına yeteri sayıda Jandarma askeri alarak olay yerine giderek müdahale etmişlerdir. Yaşanan çatışmada Ermeni isyancılardan 5'i öldürülmüş, diğerleri ise kaçmayı başarmıştır. Jandarma personellerinden ise ikisi şehit düşerken, 5'i ise yaralanmıştır (BOA., DH. EUM. KLH., 1/54)

Sonuç

İnsanların topluluklar halinde yaşamaya başladığı dönemlerden itibaren güvenlik ihtiyacının mevcut olduğu ve bu konuda birtakım teşekküller meydana getirdiği görülmektedir. “Jandarma” kelimesinin 16. yüzyıl Fransa'sında ortaya çıktığı kabul edilse de, İslamiyet'ten önceki ve sonraki dönemlerde kurulan Türk Devletlerinde de benzer yapılara veya aynı görevi üstlenen kişilere rastlanmaktadır. Ancak Türk Tarihi'nde modern anlamda bir Jandarma teşkilatının kurulması, ülkedeki asayiş ihtiyacının artması ve Avrupa'daki gelişmelerin takip edilmesi ile Tanzimat döneminde gündeme gelmiştir. Bu görev, 19. Yüzyıl ortalarına kadar özel görevli kişilerle sağlanmış, fakat teşkilatlı bir yapıya olan ihtiyaç artmıştır. Zaptiye alaylarının kurulması ile XIX. Yüzyıl sonlarında Jandarma teşkilatının temelleri atılmış ve Rumeli'den başlanarak ilk Jandarma birlikleri ve bunlara gerekli personeli yetiştirmek için okullar açılmıştır. 93 Harbi yıllarında Batılı devletlerin, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hıristiyan azınlıkların yararına birtakım ıslahatların yapılmasına yönelik talep ve baskıları, güvenlik hususunda atılan adımları hızlandırmıştır. Başlangıçta birkaç vilayette, daha sonra büyük şehirlerde kurulan jandarma birliklerinin, II. Meşrutiyetle tüm yurda yayılmasına yönelik adımlar atılmıştır.

Türk Jandarma teşkilatının görev ve sorumluluklarını yerine getirme adına tarihinde en çok sorumluluk üstlendiği dönem kuşkusuz I. Dünya Savaşı yılları olmuştur. Çünkü Jandarma kuvvetleri, Çanakkale ve Kafkas Cepheleeri başta olmak üzere, cephe muharebelerine de doğrudan katılmıştır. Özellikle Kafkas Cephesi'nde Rus ilerleyişi karşısında III. Ordu Erzincan-Van hattına kadar geri çekildiğinde, sınır hatlarının korunması için verilen mücadelelerde aktif görev üstlenmişlerdir. Savaş öncesinde seferberlik ilan edildiğinde, hatta savaşın ilk yıllarında Jandarma birliklerinin personel, eğitim, silah ve gerekli teçhizat ihtiyaçları tam olarak karşılanamamıştır. Asıl görevi olan ülke dâhilinde huzur, güven, sükûn ve asayiş muhafaza etmeye çalışan Jandarma kuvvetleri, tüm bu vazifeleri personel, eğitim ve teknik malzeme ihtiyacının eksikliklerine rağmen yerine getirmeye çalışmıştır. Bu nedenle imkânlarının çok ötesinde bir azim, gayret ve fedakârlıkla mücadele etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus ilerleyişini kolaylaştırmak suretiyle tarihi emellerini gerçekleştirmek isteyen isyancı Ermeni gönüllüleri, Rus ordusunda hizmet etmenin yanı sıra, bir yandan da Osmanlı kuvvetlerinin gerisinde gerçekleştirdikleri kalkışmalarla bölgedeki asayiş bozmuş ve sivil halka karşı akıl almaz mezalimler gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı ordusunu ve mülki kurumlarını iş yapamaz hale getirmek için posta teşkilatlarına saldırarak, haber almayı imkânsız hale getirmeyi amaçlamışlardır.

Türk Jandarma kuvvetlerinin birçok görevi yerine getirme zorunluluğu ve sayıca yetersizliği de isyancılara cesaret vermiştir. Bu eksikliklere rağmen, savaş dönemindeki anarşinin kaçınılmaz bir gereği olan tehcirin uygulanması sırasında da muhafız kuvveti olarak kabilelerin korunmasını sağlamışlardır. Suçlu Ermeni eşkıyanın ve asker kaçaklarının takibini de yapan Jandarma birlikleri, arama-tarama faaliyetleri sırasında çok sayıda silah ve cephaneye ele geçirerek, bunların başka olaylarda kullanılmasını önlemişlerdir. Çatışmalara müdahale etmek Jandarmanın esas görevi olduğundan, bölgelere daha hızlı ulaşmak ve sorunlara daha hızlı çözüm bulmak amacıyla Sabit ve Seyyar Jandarma Kuvvetleri olarak iki kısma ayrılan Türk Jandarması; silahlı çatışmalara doğrudan müdahale, isyancıların zarar verdiği ulaşım ve haberleşme ağlarının güvenliğinin sağlanması, firari isyancı ve askerlerin takip edilerek yakalanmaları ve tehcir edilen grupların güvenliğinin sağlanması gibi birçok hizmeti yerine getirmeye çalışmıştır. Türk Jandarma teşkilatı tüm bu görevleri yerine getirirken çok büyük kayıplara uğramış, hatta personellerin yarısından fazlası şehit olmuştur.

Kaynakça

- Genelkurmay Başkanlığı (2005). *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, I*. Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı (1982). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (81), Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 41-46.
- Genelkurmay Başkanlığı (1982). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (81), Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 55-58.

- Genelkurmay Başkanlığı (1982). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (81), Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 59-64.
- Genelkurmay Başkanlığı (1982). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (81), Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 65-68.
- Genelkurmay Başkanlığı (1982). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (81), Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 69-72.
- Genelkurmay Başkanlığı (1983). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (83), Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 113-115.
- Genelkurmay Başkanlığı (1983). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (83), Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 139-141.
- Genelkurmay Başkanlığı (1983). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (83), Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 151-153.
- Genelkurmay Başkanlığı (1983). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (83), Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 29-32.
- Genelkurmay Başkanlığı (1983). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (83), Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 79-82.
- Genelkurmay Başkanlığı (1983). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (83), Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 89-92.
- Genelkurmay Başkanlığı (1983). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (83), Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 93-95.
- Genelkurmay Başkanlığı (1985). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (85), Ankara: Gnkur. Basımevi, s. 21-24.
- Genelkurmay Başkanlığı (1985). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (85), Ankara: Gnkur. Basımevi, s. 2-4.
- Genelkurmay Başkanlığı (1985). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (85), Ankara: Gnkur. Basımevi, s. 31-33.
- Genelkurmay Başkanlığı (1985). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (85), Ankara: Gnkur. Basımevi, s. 99-106.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH. EUM. 71/30/1. s. 1.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH. EUM. KLH., 1/54, s. 1.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH. ŞFR.48/182/1, s. 1.
- Açıkmeşe, İ. (1993). Cumhuriyetin 70. yılında Jandarma Genel Komutanlığı. *Türk İdare Dergisi*, (401), 311-329.
- Alpar, G. (2013). Güvenliğin sağlanmasında bir kolluk kuvveti olan jandarmanın geçmişten günümüze rolü ve dünyadaki konumu. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, I(1), 79-106.
- Bostancı, M. (2016). Ermeni meselesinde şarkî Anadolu ıslahatının yeri ve Ali Kemal'in ıslahata dair görüşleri, *CTAD*, (23),113-1336.

- Çermeli, A. ve Atabey, H. (2002). *Jandarma Genel Komutanlığı tarihi, II*. Ankara: Kozan Ofset.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri, I*. Ankara: TTK Basımevi.
- Günay, N. (2009). Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Ermenileriyle ilişkileri ve 1914/1915 Zeytun isyanları. *Bilig*, (51), 85-104.
- Işık, H. (1999). *I. Dünya Savaşında seyyar jandarma birlikleri*. Ankara: Jandarma Basımevi.
- Jandarma Mecmuası. (1341). BDK HTU 1122, s. 3-5.
- Jandarma Nizamnâme-i Humayunu. (1324). İstanbul: Matbaa-yı Askeriye.
- Jandarma Sedası. (1336). BDK HTU 0740, s. 2-3.
- Karadeniz, Y. (2014). Bitlis ve Muş'ta Ermeni mezalimi (1913-1919). *Yeni Türkiye*, (62), 2299-2324.
- Karadeniz, Y. (2011). Bitlis'te Ermenilerin Müslüman halka yaptıkları katliamlar ve batılı devletlerin katliamlardaki rolü (1913-1919). *Turkish Studies*, 6(1),1405-1420.
- Kılıç, S. (1996). Tarihi gerçekler ve Doğu Anadolu'daki Ermeni mezalimine dair belgeler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(6),146-148.
- Koparan, N. (2007). *Türk Jandarma Teşkilâtı 1908-1923*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1915-1920). (1995). *Osmanlı belgelerinde Ermeniler*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Öke, M. K. (1991). *Ermeni Sorunu 1914-1923*. Ankara: TTK Basımevi.
- Sezer, C. (2011). Osmanlı Devleti'nin sevk sırasında Ermenilere yönelik uygulamaları (1915-1917). *ÇTAD*, (13), 30-53.
- Sönmez, A. (2011). Osmanlı Devleti'nde iç güvenliğin dönüşümü: Zaptiye Teşkilatı'ndan Jandarma'ya. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (10-15 Eylül 2007) Bildirileri*, 2855-2863.
- Süslü, A. (1990). *Ermeniler ve 1915 tehcir olayı*. Ankara.
- Taşkıran, C. (2014). 1915 Van isyanı, *Yeni Türkiye*, (60), 1-13.
- Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE Arşivi): Kutu: 333, Belge: 26.
- Türkmen, Z. (2016). Jandarma. *İslam Ansiklopedisi, Ek-I*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Uras, E. (1974). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları, İstanbul.
- Yuca, İ. ve Yuca, E. (2017). 20. yüzyılın başlarında Muş Bulanık'ta Ermeni olayları. *İçtimaiyat*, 1(1), 56-66.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.